

ІДЕОЛОГІЧНІ ВИТОКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014–2022 РОКІВ

Ситник О. М., Балановський Я. М.

Постановка проблеми. Вікове протистояння ординської московської держави з цивілізованою Європою зрештою призвело до сучасної російсько-української війни. Адже для колишньої дикої окраїни України-Руси – Московії – Київ завжди був і залишається об'єктом заздрощів за кращий культурний і життєвий рівень, а відтак – постійних загарбницьких воєн, грабежів і насилля. Метою всього цього є знищення всього українського (про що відверто зізнаються й сучасні окупанти. Російський, а точніше – московський народ, що так і не став повноцінною нацією, а залишається зборищем етносів під проводом імперської, шовіністичної ідеології. Для її обґрунтування, починаючи з XVIII ст. формувалися, переважно, штучні історичні наративи. Але за рахунок – викраденої, насамперед – в Україні історії та історичної спадщини. Відтак, сучасна російсько-українська війна має насамперед світоглядно-ідеологічне підґрунтя. Оскільки Україна зазнала агресії з боку країни, котра поширює новітню гібридно-ідеологічну форму «рашизму». В основу останнього закладено сплав неоімперського шовінізму та нацизму. Рашизм, маніпулюючи історією, прагне пошуки ідеалу в минулому (надаючи героїчний ореол всіляким історичним фейкам виробництва власних кишенькових пропагандистів), але не в майбутньому!

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика ідеологічних витоків сучасної російсько-української війни 2014–2022 рр., певною мірою, розглянута Я. Дашкевичем¹, А. Русначенком², О. Ситником³. Однак, з огляду на нагальність проблеми, її вивчення ще потребує ґрунтовного дослідження.

Формулювання цілей. З огляду на визначальну ідеологічну складову нинішніх геополітичних процесів, авторами дослідження поставлено за мету з'ясувати ідеологічні витoki сучасної російсько-української війни 2014–2022 рр.

Виклад основного матеріалу. Російсько-українська війна почалась не 24 лютого 2022 р. і навіть не в 2014 р. Ця війна, з перервами, триває впродовж кількох останніх століть. На сучасному етапі агре-

сія РФ проти України стала можливою внаслідок ослаблення України, котре тривало фактично впродовж усього періоду незалежності. І не випадково в гібридній концепції Герасимова головна роль відводилася саме п'ятій колонії в Україні. Тобто тим компартійним діячам і їх послідовникам, котрі три останні десятиліття робили все можливе не лише для власного збагачення, але й для знецінення України.

Проголошені керівництвом РФ «денафікація» та «боротьба з нацистами» в Україні фактично є черговими ідеологічними фейками гібридного характеру. Ними Кремлівський режим всіляко прагне прикрити власний історично-традиційний тоталітарний характер, спрямований на геноцид сусідніх націй та тотальне придушення й зомбування власного населення. А придумана ним спецоперація проти України стала черговим актом гібридної агресії.

Свого часу Ю. Липа закликав подивитися на українські визвольні змагання як на битву титана, на які, як і на всі речі людського світу, слід дивитися з нутра власної нації (раси), зсередини національного «Я». На його думку, лише завдяки належній оцінці власних духовних скарбів, можливими є побудова української держави та досягнення рівня великих європейських народів⁴. Згідно переконання очевидців подій національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр. (що важливо – різного ідеологічного спрямування), провідники українського революційного руху проявляли нехіть щодо ідеї самостійної та незалежної Української держави. Їх політика, замість цілеспрямованого державного будівництва, вела країну до щораз більшої анархії, котра не тільки виключала організацію війська, але й вела українську державу до неминучої руйни⁵. Історія в черговий раз показала неготовність української провідної верстви повести народні маси на боротьбу за свою незалежність і державність у період визвольних змагань 1917–1921 рр. І провина поразки лежить саме на провідниках: Винниченках, Грушевських та інших керівниках Центральної Ради та Директорії, котрі надто довго тишили себе проросійськими та соціалістичними ілюзіями, втративши унікальну можливість зорганізувати значні військові сили, що знаходилися в їх підпорядкуванні, на захист України.

¹ Дашкевич Я. Україна у вогні ідеологій. *Кісь Р. Фінал Третього Риму (Російська ідея на зламі тисячоліть)*. Львів: Вид-во отців Василіян «Місіонер», 1998. С. I–XIV.

² Русначенко А. Від імперії до України. К.: Українська видавнича спілка, 2009. 364 с.

³ Ситник О. М. Історичні витoki російсько-української війни 2014–2017 років. *Східноєвропейський історичний вісник [East European Historical Bulletin]*. Вип. 2. 2017. С. 71–81.

⁴ Липа Ю. Твори: в 10 т. Львів: Каменяр, 2005. Т. 2: Проза. Нотатник. 2006. С. 355.

⁵ Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. К.: Український письменник, 1994. С. 17.

Серед, низки причин, котрі спричинили поразку української революції, А. Русначенко наголошує на неготовності світових держав збагнути необхідність існування української держави на Сході Європи в геополітичних, а згодом – й ідеологічних вимірах. Однак, поразка революції не могла загінити ідеї незалежної української держави⁶. Хоч лідери УНР, переважно – представники соціалістичних партій, так і не змогли сформувати ефективну державницьку ідеологію.

Я. Дашкевич підкреслював, що Україна не від сьогодні стала полігоном для реалізації чужих, також дуже кривавих й оплачених втратою національної незалежності, ідеологічних конструкцій. Особливо яскраво проявилось це у 1917–1921 та наступних роках⁷. Спочатку соціалістичні ідеї, а згодом – більшовицька ідеологія нівелювали практично все національно-духовне в Україні, що не було знищене століттями російським самодержавством.

У цілому слід підсумувати, що протягом періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. так і не було сформовано державницьку ідеологію. Незважаючи на цілу низку причин об'єктивного характеру такого становища (слабкість українського національного руху, внаслідок тривалої русифікації, доволі низький рівень національного самоусвідомлення серед українців, значне поширення соціалістичних ідей тощо), існували й певні суб'єктивні чинники, котрі перешкождали становленню державницької ідеології. Насамперед це стосується захоплення соціалістичними ідеями серед багатьох лідерів УНР, які довгий час не розуміли справжніх перспектив національного державотворення, а тому, значною мірою, і був згаяний дорогоцінний час для цього. Окрім цього, між неузгодженість між наддніпрянськими та галицькими лідерів, різновекторні політичні орієнтації, нерозвинутість державних й адміністративних структур влади, відсутність фахового військово-політичного проводу привели Українську революцію до поразки. Внутрішній розбрат серед українських революційних політичних сил став одночасно причиною та наслідком відсутності національної ідеології. Це замкнене коло могло бути розірване лише потужним виявом національного духу. Однак, в силу низки обставин, еліта нації, її провідники так і не змогли його продемонструвати.

Згідно твердження Х. Ортега-і-Гассета, Росія страждала на очевидну й тривку злиденність на видатні особистості. Звідси поставало домінування гігантської народної плазми, що у свою чергу породжувало протоплазматичний аморфний ефект, стійко примітивний, російського життя. Іншими словами, для суспільно-політичного життя Росії завжди було характерним домінування деструктив-

ної маси над особистістю, що зазвичай призводило до утвердження деспотичних і тоталітарних режимів⁸. Фактично, завдяки цій масі – натовпу, побавленого індивідуальності, в Росії незворотно тривало утвердження антидемократичних режимів. Впродовж кількох століть такого роду російська влада цілеспрямовано насаджувалася в Україні. Особливо ця тенденція активізувалася в період приходу до влади більшовиків.

Більшовицька Росія не могла існувати без України, їй не вистачало власних ресурсів. Українські більшовики, що були представниками Кремля в Україні, робили все можливе, щоб зберегти та поширити владу ЦК РКП(б). Оскільки основним, у чому відчувала потребу РСФФР, було продовольство, а воно йшло переважно з України, то об'єднання економік було єдиним шансом для Леніна утриматися й надалі при владі. Відповідно до цієї тези Україна значно більше віддавала центру, аніж отримувала, тобто була донором радянської Росії. Відтак компартійно-радянське керівництво України свідомо жертвувало інтересами республіки заради збереження та розширення більшовицького панування⁹. І це мало свої підстави. Адже від початку ХХ ст. домінуючою ідеологією в Україні був соціалізм. Завдяки провідникам Центральної Ради й Директорії соціалістичні настрої стали пануючими в УНР, що й обумовило, значною мірою, більшовицьку окупацію.

Загальним філософським підґрунтям, на котрому виник соціалізм, був атеїстичний гуманізм, релігія людства, але без Бога й проти Бога¹⁰. Виступивши проти християнської моралі, з її основоположними засадами любові та добра, більшовицька ідеологія плекала власну «пролетарську мораль», котра базувалась на класовій ненависті (включно з використанням доносів і зради), практиці осуду та переслідуванні проявів співчуття та милосердя. Тобто принципи більшовицької моралі були відверто антихристиянськими. Атеїстична політика держави, котра прирівнювала віру в Бога до сивухи й психопатії, не зуміла вбити чи навіть применшити об'єм віри, проте вона досягла певного результату: морального занепаду в країні та зниження духовного впливу Церкви на життя людини. Атеїзм став поширювачем етичного нігілізму, цинізму, відчуття необґрунтованості та безглуздості життя.

Очевидець тих подій О. Волков завідчив, що совість і уявлення про гріх і гріховність стали віджилими поняттями. Норми моралі замінили мілі-

⁶ Русначенко А. Від імперії до України... С. 10.

⁷ Дашкевич Я. Україна у вогні ідеологій... С. IV.

⁸ Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / Пер. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. К.: Основи, 1994. С. 8, 184.

⁹ Єфіменко Г. Про причини появи «волобуєвщини». *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. № 14. 2005. С. 99.

¹⁰ Булгаков С. Н. Неотложная задача (о Союзе христианской политики) Христианский социализм: Споры о судьбах России. Новосибирск: Наука, 1991. С. 26.

ціонери. Люди почали жити під оманливими вивісками й лозунгами. І звикли до них. Настільки, що заколотниками та ворогами стали вважатися ті, хто прагнучи до істини, звертався до серця та розуму, турбуючи тим самим подавляючий країну стійловий спокій. І вже через тридцять років – в 1950-х рр., люди забули, що можна жити інакше, що вони «гомо сапієнс»¹¹. Все більшою мірою ставало звичним не мати власного судження, котре б розходилося з офіційним (газетним). А схвалення всього, що йшло від влади, ставало нормою. Нині російське суспільство (у своїй загальній масі) досягло остаточної моральної деградації через схильність вбивати тих, кого називали ще вчора своїми «братами».

Одним із основних завдань і напрямів реалізації більшовицької ідеології було знищення духовності та моральних принципів. На майже одностайну думку багатьох російських релігійних мислителів кінця XIX – початку XX ст. (М. Бердяєва, С. Булгакова, Б. Вишеславцева, С. Франка та ін.), комуністична влада – це сатанократія. Вони цілком справедливо вказували на те, що сама ідея побудови комунізму – цього земного раю – за своєю суттю є антихристиянською¹². Комуністична ідеологія претендувала на місце, яке до більшовицького перевороту 1917 р. посідала в житті суспільства християнська церква. При цьому, краший тип комуніста, тобто людини цілком охопленої служінням ідеї, здатної на величезні жертви та на безкористний ентузіазм, на думку М. Бердяєва, був можливий лише внаслідок християнського виховання людських душ. І результати цього впливу, певною мірою, залишаються навіть тоді, коли в соїй свідомості люди відмовились від християнства та навіть стали його ворогами¹³. Чи не найбільш показовим підтвердженням цієї тези є приклад Д. Д. Гойченка, який у своїх мемуарах показав власну духовну та суспільно-політичну еволюцію від гарячої християнської віри ранньої юності до агресивного богоборчества, активної позиції комуніста, участі в побудові нової суспільно-державної системи та до розчарування в ній і свідомого повернення через страшні тортури та випробування в радянських катівнях до віри батьків¹⁴. Таким чином формувалася своєрідна атеїстична більшовицька «релігія», котра стала катастрофічною деградацією й деформацією того суспільства Російської імперії, що тривалий час наближалось до цієї ката-

строфи через одержавлену церкву та вихолощення духовності, через насадження імперської ідеології та нищення національних традицій підвладних народів, через підміну суспільної моралі різного роду ерзац-догмами з подвійними стандартами. Сучасна РПЦ цілком підтримує цю традицію. Своєрідним підтвердженням цього є так звані пам'ятки, котрі видають від імені РПЦ МП Брянської митрополії. Там міститься звернення до «російського воїна», підписане ієреєм Михайлом Агешиним. І в тексті звернення зазначено: «Твій обов'язок – захист Вітчизни від українських націоналістів. Твоє завдання – стерти українську націю з лиця землі. Твій ворог – ідеологія, яка завдає гріховних пошкоджень людській душі»¹⁵. А 26 квітня 2022 р. українські правоохоронці у Северодонецьку, що на Луганщині, виявили священника московського патріархату, який співпрацював з ворогом, передаючи окупантам інформацію про українських військових¹⁶. І таких випадків вже зафіксовано чимало.

Свого часу, більшовицька ідеологія формувала пропаганду, що спрямовувалась насамперед на викорінення принципів і норм, котрі ґрунтувалися на совісті. Це, в свою чергу, руйнувало моральні традиції народу. Проповідь пріоритету матеріальних цінностей привела до заперечення духовних і зневажання ними. Звідси – неминуче здичавіння, бездуховність, утвердження вседозволеності, перетворення людей на егоїстичних, позбавлених совісності, неперемінливих в засобах шукачів легкого життя, не обмежених етичними та моральними нормами¹⁷. Окрім порушення моральних устоїв і духовних святинь, серед засобів втілення більшовицької ідеології слід згадати й нагнітання страху серед найширших верств народу з метою зробити його покірним і покірним. Занепад духовності, віри та моралі неминуче вів до деградації особистості та культурного здичавіння нації, одним із яскравих свідчень чого стало масове поширення матірщини. Остання історично була не властива українському народу, проте протягом десятиліть радянської влади вона досить швидко поширилася, ставши показником того примітивного морально-етичного рівня, що цілком відповідав новим реаліям.

Війна з духівництвом та церквою, тотальна атеїзація суспільства поряд із запровадженням радянської культури й зміною політичного принципу

¹¹ Волков О. В. Погружение во тьму. Из пережитого. М.: [Б. и.], 2009. С. 11.

¹² Чугуенко М. Україна, яка шокує. Лабіринти історії. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2004. С. 195.

¹³ Бердяєв Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. [репринтное воспроизведение издания YMCA-PRESS, 1955 г.]. М.: Наука, 1990. С. 138.

¹⁴ Гойченко Д. Д. Красный апокалипсис : сквозь раскулачивание и Голодомор: Мемуары свидетеля. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. 400 с.

¹⁵ «Твоє завдання – стерти українську націю з лиця землі»: РПЦ роздає пам'ятки солдатам, які йдуть на війну. URL: <https://patrioty.org.ua/society/tvoie-zavdannia--sterty-ukrainskunasitsiu-z-lytsia-zemli-rpts-rozdaie-pamiatky-soldatam-iaki-idut-na-viinu-419212.html>

¹⁶ Зрадник у рясі: У Северодонецьку священник московського патріархату співпрацював з ворогом. URL: <https://patrioty.org.ua/society/zradnyk-u-riasi-u-sievierodonetsku-sviashchenykmoskovskoho-patriarkhatu-spivpratsiuvav-z-vorohom-419211.html>

¹⁷ Волков О. В. Погружение во тьму. Из пережитого... С. 537.

легітимації влади – утворили надійне підґрунтя для збереження імперії на неправославних немонархічних засадах і перетворення її населення у російську комуністичну націю. У якій не церква, а партія «освячувала» нову культуру й нову спільну ідеологію. Російський православний месіанізм як базовий архетип політичної культури творців «світової революції» для імперських земель та народів породив націоналістичну державу – СРСР з усіма притаманними таким державам рисами аж до етнічних (чи то пак – класових) чисток включно¹⁸. Одночасно більшовицькі ідеологи прагнули засадничо й на перспективу викоринювати все, що свідчило про національну ідентичність народів Радянського Союзу. З часом поняття на кшталт «радянська людина», «будівник комунізму» тощо, мали замінити приналежність до певної нації. Стирання національної приналежності й втрата національних традицій вели до деградації свідомості та моралі. Такі люди швидко ставали психологічно залежними від носіїв потужних вольових чинників.

С. Екельчик осмислюючи радянську політико-ідеологічну систему, зауважив, що хоча Україна та інші неросійські республіки й знаходились на становищі «молодших братів» в сім'ї радянських народів, вони зберігали свої особливості. Ідеологи й інтелігенція радянської України оберігали свою власну історичну міфологію – і одночасно з цим сприяли втіленню в суспільну свідомість метанаративу про керівну роль і протегування з боку російського народу¹⁹. Разом зі змінами в радянській національній політиці суттєвих трансформацій зазнала комуністична ідеологія. Влада, що за часів революції перманентно знаходилася в кризовому стані й значною мірою вичерпала свій морально-ідеологічний ресурс, намагалася укріпити свою легітимність і водночас посилити лояльність до себе з боку населення шляхом прискороного формування нової радянської соціальної ідентичності. Зростання радянського патріотизму та послаблення в більшовицькій ідеології та пропаганді марксистського трактування інтернаціоналізму призводило, серед іншого, до розчарування доктриною «світової революції». Натомість зростає інтерес до ідеї великодержавності²⁰. Серед усіх політичних проєктів, здійснюваних більшовиками в 1920-х рр., спрямована на творення поліетнічної Червоної імперії радянська національна політика

¹⁸ Євсеева Т. Російський православний месіанізм як базовий архетип політичної культури творців «світової революції». *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2007. № 17. С. 116–117.

¹⁹ Екельчик С. Украинская историческая память и советский канон: как определялось национальное наследие Украине в сталинскую эпоху / Пер. з англ. В. Ляха. *AB IMPERIO. Исследования по новой имперской истории и национализму в постсоветском пространстве*. 2004. № 2. С. 81.

²⁰ Гриневич В. А. Україна і Росія в історичній ретроспективі: радянський проєкт для України. *Нариси : в 3-х тт.* К.: Наукова думка, 2004. Т. 2. С. 123–125.

виявилася однією з найбільш утопічних і контраверсійних. Шляхом надання народам колишньої російської імперії певних національних прав і пільг, ця політика мала на меті упередити прояви зростання за час громадянської війни та революції націоналізму і в такий спосіб зміцнити внутрішню цілісність СРСР. «Сталінська революція згори» поклала край цій політиці, що провокувала розвиток місцевих націоналізмів, висунувши на передній край, старий державотворчий принцип спирання на «державотворчий народ», роль якого в царській імперії традиційно відводилася росіянам.

Знищення духовності й моральних традицій народу призвело до страшної деградації української, як, до речі, і російської нації. Більшовицькі лідери принижуючи й нівелюючи духовні та релігійні святині, ніби намагалися затлумити залишки власного сумління з огляду на чинимі ними репресії й терор. А, зрештою, й самі вони, зазвичай, ставали жертвами свого ж репресивного механізму. Тотальний терор з боку держави породжував паралізуючий страх у суспільстві. Очевидець тих подій, юрист-теоретик і кримінолог Б. С. Утевський у своїх спогадах наголошує на унікальних за своїми масштабами тортурах страхом, апогей котрих прийшовся на 1937 р.²¹. Тоталітарний режим, який був встановлений більшовиками, контролював усі сфери життя суспільства. Він суворо диктував і нав'язував усім і кожному зокрема, як потрібно жити, мислити, поводити себе. Влада вимагала від народу постійної відданості й підтримки, жорстоко придушувала будь-які прояви інакомислення. Формування суспільної ідеології страху було чи не найвідповідальнішою ділянкою в роботі радянських і партійних органів.

Більшовицьким ідеологам було притаманне своєрідне ініціативне знання. Так, їхні успіхи, значною мірою, слід пояснювати здатністю використовувати хитромудрість тваринних інстинктів. Все, що витікає з людських інстинктів, з егоїзму, знаходить у ленінізмі й троцькізмі інтерпретації та форми, що зовні здавалися досить розумним. К. Лінденберг, вслід за Р. Штайнером, зауважив схожу ситуацію з А. Гітлером, який вже з 1919 р. у своїх промовах використовує примітивну риторику, апелюючи до низьких інстинктів. Розпалюючи ненависть і провокуючи агресію, Гітлер поринав у глибини настрою й інстинктів мас. Не володіючи волею, котра формується працею, професією чи міжлюдськими обов'язками, він майже несвідомо йшов на поводу своєї аудиторії й одночасно сам впливав на неї, збуджуючи й приводячи її в екстаз²². Сучасні рашистсько-необільшовики аналогічним чином, з допомогою

²¹ Утевський Б. С. Воспоминания юриста: Из неопубликованного. М.: Юрид. лит., 1989. С. 288–291.

²² Линденберг К. Технология зла. К истории становления национал-социализма / Пер. с нем. А. Розанова. М.: Энигма, 1997. С. 31–33.

своїх штатних пропагандистів, створюючи штучну істерію в ЗМІ, зомбують свій соціум задля плекання в ньому тієї примітивної рефлексії, завдяки котрій продовжується агресія та війна.

М. Бердяєв наголошував, що мілітаризм більшовизму зумовив перенесення військових методів на устрій всього життя та прояви методичного насилля, владоловства й поклоніння силі. Ці явища, на думку мислителя, однаково притаманні для комунізму та фашизму²³. Таким чином, ці тоталітарні ідеології відроджували найбільш грубі й примітивні людські інстинкти, завдяки котрим вони, переважно, і досягали максимальної влади в суспільстві. При цьому, їх доктрини були пронизані імперським шовінізмом чи расизмом.

Стара Російська імперія, котра за висловом Є. Сверстюка, догнивала під червоним прапором, трималась на слабкості імперської людини-раба. У колоніях її утримував особливо посилений режим страху. Наприклад, в Україні комунізм, привнесений на багнетах, вів безперервну війну з народом – громадянську, погроми, нищення інтелігенції, ліквідацію господарів землі, винищення народу голодоморами, безконтрольний терор НКВС²⁴. Імперські традиції самодержавства були активно продовжені більшовицьким режимом та його новітнім необільшовицьким путінським породженням.

Оскільки комуністи встановили тотальний контроль за всіма засобами інформації й наглухо замкнули кордони колючим дротом і військовою охороною, їм вдалося створити на території держави два окремих світи, наглухо ізольованих один від одного: офіційний і неофіційний. Близько половини останнього становили українці.

Якщо революційна Російська імперія заперечувала сам факт існування української нації й численними заборонами української мови та культури намагалася українців зрусифікувати й денационалізувати, то комуністична російська імперія лицемерно називала Україну суверенною республікою, застосовуючи насправді проти українців усі методи геноциду²⁵. Жорстка авторитарна влада була встановлена «якобінцями»-комуністами після революційного вибуху 1917 р. Але «тоталітарний» режим СРСР, з нечуваними, нелюдськими умовами, визрівав протягом десятиріччя 1928–1938 рр. й був завершений великим терором та – ідеологічно – догматизацією комуністичної міфології в евангелії Компартії – «Короткому курсі історії ВКП(б)»²⁶. В основі

більшовизму лежала авторитарно-бюрократична субкультура, що стала підґрунтям правової системи імперського режиму. Ця «культура» збігалася з ідеологією правлячої компартії й постійно використовувалася нею як знаряддя репресивної системи у придушенні національних змагань, і насамперед – українського народу²⁷. За висловом С. Галамая, більшовизм є поєднанням марксизму, ленінізму та російського імперіалізму, для якого характерними є елементи російського фашизму й шовінізму²⁸. Відтак, ідеологію більшовизму пронизувало прагнення до влади і володіння якомога більшими ресурсами, не рахуючись із тим – якому народу вони належать.

Монополія на владу більшовицької партії, зрощування партійного та державного апарату, монополізація політичної влади призвели до утвердження режиму беззаконня й політичного терору. Номенклатурний принцип, запроваджений у цей період, призвів до посилення командно-адміністративної системи управління. Відтак для більшовицького тоталітарного режиму характерним було використання єдиної ідеології (ідеократичність). Тоталітарний режим прагнув дати пояснення кожному аспекту соціального життя. Утверджувались єдині соціальні цілі й узгоджені зразки поведінки.

Саме ідеологія мала за основну мету легітимізацію права тоталітарного режиму, при цьому претендуючи на повне уособлення істини, фальсифікуючи минуле, встановлюючи нові цінності, підпорядковані інтересам держави-партії. Наявний суспільний устрій проголошується вищою формою демократії, режим подається як благо народу. Тоталітарна ідеологія стає об'єктом фанатичної віри, неприступним для критики. Ідеологічна монополія тісно пов'язана з монополією на інформацію. І всі засоби масової інформації, і сам її зміст, і дозування для суспільства беруться під суворий контроль.

Тоталітаризм знищує право як гарантію державою визначених прав особи і заміняє його моралізаторством, замішаному на етичному утилітаризмі, просякнутому духом класової боротьби або стверджуючому пріоритет національних інтересів. Відбувається принципове змішання сфер права та моралі, і навіть їх повне ототожнення. Така мораль принципово імперсоналістична й автоматично перетворює людину на частину більш онтологічно реального і «правомірного», цілого, наприклад, держави. Людина в усіх випадках починає розглядатися як засіб для здійснення більш глобальних цілей, зникає як особистість, остаточно втрачає риси індивідуальності. Гранічна жорстокість, тотальна влада над кожним громадянином держави стали виразом цілісної

²³ Бердяєв Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма... С. 101.

²⁴ Сверстюк Є. На святі надій: Вибране. К.: Наша віра, 1999. С. 722.

²⁵ Лук'яненко Л. У листопадові жалобні дні. *Кому був вигідний голодомор?* К.: МАУП, 2004. С. 50–51.

²⁶ Попович М. В. Міфологія в суспільній свідомості посткомуністичної України. *Дух і літера*. 1998. № 3–4. К.: Сфера, 1998. С. 64.

²⁷ Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. К.: Либідь-Військо України, 1994. Кн. 1. С. 14.

²⁸ Галамай С. П. Боротьба за визволення України. 1929–1989. Львів: Каменяр, 1993. С. 63–64.

природи комуністичного тоталітаризму; близькість її ідеологічних засад до архаїчних міфологічних структур демонструє справжню сутність цієї системи – спрощення, примітивізацію всіх суспільних механізмів. Насильство мало замінити складні механізми саморегуляції, що їх виробила людська історія в духовному, політичному та економічному житті²⁹.

Нічим не обмежена тоталітарна держава створює колосальний апарат придушення. Однак одні лише репресії не в стані забезпечити стабільність тоталітарного режиму. Для цього необхідно, щоб увесь народ став підлеглим не тільки диктатурі комуністичної партії, її центральному органу, але й доктрині комуністичного диктатора. І тут на перше місце у визначенні тоталітаризму постає особлива роль всепроникаючої ідеології та цілеспрямована індоктринація, покликана переконати маси в абсолютній істинності пануючого вчення. Звідси – прояви таких особливостей тоталітаризму, аналог яким може бути знайдений тільки при співставленні його з релігією. Ідеологія, ця релігія марксизму, пронизує всю тоталітарну державу зверху донизу. У своєму звинувачувальному висновку проти КПРС у злочинах на території України та проти українців, у відповідність з цілою низкою міжнародних правових актів, Л. Лук'яненко досить ґрунтовно розкрив суть і злочинний характер ідеології КПРС. На його думку, вона полягає у виправданні загарбницької імперіалістичної політики Росії, русифікації та поступового знищення поневолених націй. Ідеологія КПРС, – наголошує Л. Лук'яненко, – це злочинна ідеологія нацькування одних класів на інших, бідних проти багатих, атеїстів проти віруючих, розпалювання смертельної ворожнечі серед різних суспільних верств для ослаблення націй зсередини та їхнього поневолення. Свою теорію експропріації експропріаторів комуністи трансформували в злочинне гасло «грабуй награбоване». Це гасло узаконило грабівництво, штовхнувши на грабежі величезну кількість покидьків суспільства та справило згубний вплив на моральність усього населення³⁰. Трагедія українців насамперед полягала в тому, що вони, довірившись обіцянкам всілякого роду більшовицьких, соціалістичних агітаторів і власних діячів соціал-демократичного гатунку, не змогли дати належний опір більшовицькій окупації 1917–1921 рр. Відсутність належного рівня національного самоусвідомлення та прагнення до незалежності, поряд із практичною бездіяльністю в плані державотворення лідерів УНР, привела Україну та її народ на межу знищення внаслідок більшовицького терору.

Протягом 1932–1939 рр. більшовицька тоталітарна система знищила практично всю свідому українську інтелігенцію: вчених, письменників,

митців, військових, політичних діячів – тисячі й десятки тисяч людей, що становили собою верхівку народу. Багато серед них було комуністів, тих, що героїчно боролися в революцію за її гасла про свободу та справедливість, про рівність й братерство, та були весь час вірні тим гаслам. Сталін, потоптавши всі ті гасла своєю антинародною політикою, нищив і тих людей, що були їм до кінця вірні. Більшовизм винищив їх саме для того, щоб позбавити український народ духовної верхівки, що змагалася до свободи й соціальної справедливості. А винищив він їх, спершу піддавши страшній інквізиції, таким катуванням, що його знали лише часи Середньовіччя, потім постріляв та позасилав на каторгу: в далеку Колиму, Соловки, на Землю Франца-Йосифа і т. д., і т. д.³¹. Загалом українська інтелігенція, яка як провідниця нації мала б організувати народ на державне будівництво, не змогла цього зробити. Вона була дітям свого народу й тих обставин, в яких виховалася та діяла. На неї більшою мірою, ніж на селян, вплинула імперська політична атмосфера, оскільки інтелігенти мали більше зв'язків із московською елітою. Тому вирости з почуттів підданства його імператорській величності імператору Російської імперії до почуття відданості незалежній Україні в один стрибок виявилася для них неможливою³². Незважаючи на певні спроби, українська інтелігенція все ж не змогла піднести свідомість і дух народу до рівня національного.

Але покарання за «український націоналізм» було невідворотним – у вигляді нищення інтелектуальної еліти та масовий Голодомор 1932–1933 рр. Цим підривалася етнічна основа становлення української нації – село. Аналогічною була причина й наступного штучного голодомору 1946–1947 рр., котрий, за свідченням Хрущова, був покаранням із боку мстивого Сталіна за те, що українці, як він вважав, під час Другої світової війни не проявили достатнього ентузіазму в захисті його тиранічного режиму³³. При цьому, тоталітарна система в Радянському Союзі мала свої особливості. Насамперед, це стосується унікальної здатності більшовицької ідеології маніпулювати свідомістю мас.

Посттоталітарне суспільство в Росії доби Єльцина неспроможне було трансформуватися в цивілізоване поле (як на це наївно сподівалися в країнах Заходу). І не лише із-за засилля олігархів, а насамперед – із-за домінування в Кремлівському режимі традицій і методів КДБ. Люди, що прийшли на хвилі демократії досить швидко пристосувалися до системи, де домінуючими були не правова держава чи норма права, а – реальне право сили. З усіма наслід-

²⁹ Попович М. В. Нарис історії культури України. К.: АртЕк, 2001. С. 624–625.

³⁰ Лук'яненко Л. Звинувачувальний висновок. Злочин / Упоряд. П. Кардаш. Мельбурн-Київ: Фортуна, 2003. С. 6.

³¹ Багрянний І. П. Публіцистика: доп., ст., памфлети, рефлексії, есе. / Упоряд. О. Коновал; передм. І. Дзюби; Післямова Г. Костока. К.: Смолоскип, 1996. С. 25.

³² Лук'яненко Л. У листопадові жалобні дні... С. 42.

³³ Грабовський С., Ставроян С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. К.: Генеза, 1995. С. 374.

ками цього! Зокрема відроджений цим псевдодемократичним режимом непотизм, значною мірою, й привів до влади не лише персонального Путіна, але і його колективного аналога!

Попри інтенсивну імітацію активних реформ у РФ впродовж 1990-х рр., демократичне суспільство там не було сформоване. Значною мірою це є наслідком успадкування традиційного деспотизму влади. Певне трансформування КДБ у ФСБ призвело тільки до фактичної заміни антуражу. Але загалом, карально-репресивна система була збережена. Невдала спроба реформування авторитарного режиму призвела лише до утворення «крашизму» – потворної форми російського фашизму. Проте сучасна окупаційна політика РФ та її агресія проти України обумовила вирішальну стадію боротьби за незалежність української держави. При цьому, розпочата в 2014 р. окупація України мала різновид гібридної – інформаційно-диверсійної війни, а де-факто – війни ідеологій. Певним чином, це була спроба реанімації путінським режимом образу СРСР, з усіма його ідейно-політичними атрибутами (маргінальна ідеологія, пострадянський гімн тощо)³⁴. Нині ж путінський варіант необільшовизму загрожує не лише українській нації, але – й існуванню всього цивілізованого світу.

Висновки

Загалом слід підсумувати, що тривале засилля в Україні соціалістичної ідеології та штучне цькування й приниження національної, державницької ідеології, значною мірою, призвели до поразки

³⁴ Ситник О. М. Історичні витоки російсько-української війни 2014–2017 років... С. 79.

національно-визвольної боротьби українців у період 1917–1921 рр. Масове застосування більшовиками каральних засобів державно-правового примусу призвели до тотального панування терору й страху в суспільстві, що мало на меті встановлення такої системи державної влади, котра базувалася виключно на власній ідеології, доктрині та особистих пріоритетах її лідерів. Деспотичні методи й засоби управління, були не лише успадковані більшовиками від російського самодержавства, але й значно вдосконалені. Завдяки політичній демагогії та популізму, більшовикам лише на короткий час вдавалося заручитися підтримкою мас (насамперед – люмпен-пролетаріату та інших, позбавлених приватної власності, верств населення). Оскільки справжня суть більшовицької влади проявлялася досить швидко, то надалі її керівникам доводилося вдаватися до насилля й терору, щоб утримувати маси в покорі. Такого роду політика застосовувалась насамперед щодо українців.

Початок російсько-української війни, внаслідок окупації Російською Федерацією Криму наприкінці лютого 2014 р., розпочав новий етап поневолення й підкорення України. На цей раз, в першу чергу, гібридно-інформаційними засобами.

Розпочата 24 лютого 2022 р. керівництвом РФ агресія в якості «спецоперації», з декларованими «денафікацією» й «демлітаризацією», мала на меті остаточне підкорення України. При цьому, для Кремлівського режиму важливою є навіть піарівська перемога, або ж – заморожений конфлікт задля значного ослаблення України. У подальшому, після окупації України Кремлівський режим мав намір вчинити акт агресії щодо країн Балтії.

Інформація про авторів:

Ситник Олександр Миколайович,

доктор історичних наук,

професор кафедри історії та археології

Мелітопольський державний університет імені Богдана Хмельницького
20, вул. Гетьманська, м. Мелітополь, 72312, Україна

Балановський Ярослав Михайлович,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри соціальних і правових дисциплін

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
28, вул. Садова, м. Умань, 20300, Україна

Information about the authors:

Sytnyk Olexander Mykolaiovych,

Doctor of Historical Sciences,

Professor at the Department of History and Archeology

Bogdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University
10, Hetmanska str., Melitopol, 72312, Ukraine

Balanovsky Yaroslav Mykhailovych,

Candidate of Political Science,

Assistant Professor at the Department of Social and Legal disciplines

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
2, Sadova str., Uman, 20300, Ukraine